

Dělnická třída v procesech reprodukce sociální struktury socialistické společnosti: k některým aspektům její vedoucí úlohy

FRANTIŠEK CHARVÁT

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

„Vážné teoretické problémy jsou spjaty s budováním nové společnosti, zejména pak s přechodem nových socialistických zemí k výstavbě zralého, rozvinutého socialismu. To klade vážné úkoly před vědeckomarxisty a skýtá značný prostor pro aktuální teoretické zkoumání. Vedoucí úloha dělnické třídy, její marxisticko-leninské strany je zásadním principem, zaručujícím úspěch socialistické revoluce a vítězství socialismu...“, řekl na ustavujícím zasedání problémové komise mnohostranné vědecké spolupráce akademií věd socialistických zemí „Dělnická třída ve světovém revolučním procesu“ tajemník ÚV KSSS K. F. Katušev (Rabočij 1973: 10).

Odtud zcela zřetelně vyplývá, že s rostoucí dějinnou úlohou dělnické třídy zákonitě vzniká potřeba rozvoje veškerých forem jejího vědeckého zkoumání, stále adekvátnějšího odrazu. Složitá a komplexní problematika nemůže být prostorem pro plané opakování konečkonců nepochopených myšlenek, ale vpravdě dialektickým prostředím znovupotvrzování a živého rozvíjení principů marxismu-leninismu ve směru reálných potřeb společenské praxe. Má-li poznání postoupit vpřed, musí být založeno na syntéze teoretického i empirického úsilí, musí vycházet z jejich iniciování a prověřování.

Předností marxismu-leninismu, předností, která jediné zaručuje pravdivé poznání celistvého charakteru, je jeho dynamický přístup k analýze společenského vývoje, natolik kontrastující s pozitivistickými spekulacemi, vedenými ve jménu objektivní pravdy. Jedině historickým přístupem lze věrně zachytit a pochopit historicitu skutečnosti. Jednou ze stěžejních dynamických kategorií, rozvinutou do široké, aktivní a explikativní podoby právě Marxem, je pojem reprodukce. Je dosti

rozšířeným stereotypem asociovat tuto kategorii výhradně s její ekonomickou či demografickou specifikací. To však není zcela správné, neboť tak dochází k výraznému zužování jejího významu a smyslu, přičemž, a to především — se výrazně ochuzuje souhrn poznávacích prostředků při analýze těch jevů, které nenáleží do sféry ekonomických či demografických disciplín. Navíc takový postup ztrácí kontakt s myšlenkovým dědictvím zakladatelů marxismu-leninismu. Vzpomeňme v této souvislosti jednoho z mnoha míst Marxova díla, která zcela jednoznačně potvrzují poznávací šíři a sílu zmíněné kategorie. V Kapitálu totiž Marx napsal: „Ustavičné udržování a reprodukce dělnické třídy zůstává vždy nezbytnou podmínkou reprodukce kapitálu... kapitalistický výrobní proces, vzat v celkové své souvislosti, čili jako proces reprodukce, vyrábí tedy nejen zboží, nejen nadhodnotu, vytváří a reprodukuje sám kapitalistický vztah — kapitalistu na jedné straně, námezdního dělníka na druhé straně“ (Marx 1954: 604, 610).

Vidíme, že Marx užívá pojmu reprodukce v značně širší podobě, zejména pak v rovině sociální struktury společnosti, utváření společenských tříd a jejich vzájemných vztahů. Přispět k objasnění některých stránek reprodukce sociální struktury v podmínkách socialistické výstavby je cílem této stati. Přitom však je nutné předem upozornit, že v jejím omezeném rozsahu nebude možno vyslovit se k dané tématice úplným způsobem, ale nastínit pouze určité vybrané aspekty.

1. K pojetí kategorie reprodukce sociální struktury: teoretické poznámky

Představu, že je možné — byť i jen empiricky svazovat kategorii sociální struk-

tury se statistickými údaji o složení obyvatelstva, dělnickou třídu s jejím podílem na celku obyvatelstva či jeho ekonomicky aktivní části, bude stěží kdo podporovat. Při jejím odmítnutí však nejde pouze o to nepřipustit redukci pojmu na jeho kvantitativní stránky či deriváty. Nejde ani o to poukázat, že je nutné uvažovat celou rozsáhlou škálu distribucí, postihujících diferenciace jednotlivých tříd a sociálních skupin podle dalších kritérií: obsahu a charakteru práce, demografických, kvalifikačních, vzdělanostních kritérií, podle příjmů, životní úrovně, bydlení, trávení volného času atd., jak by se mohlo na první pohled zdát. Uvedená zužující představa má totiž jak svou kvalitativní, tak i kvantitativní polohu. Kvantitativní poloha zužovaného pojetí je dána tím, že strukturální momenty společnosti omezuje na soustavu jakýchsi „řezových distribucí“, mezi nimiž hledáme a pomocí statistických prostředků nacházíme určité typy závislosti. Kvalitativní stránka celé věci spočívá ve statickém, necelkovém pojetí sociální struktury. Skutečnost této redukce však málokdo připustí, a jistě právem: v teoretické konceptualizaci je totiž daleko patrnější ona nedialektická chyba, spočívající v zúženém pojetí tříd a sociálních skupin. Ústředním momentem řešení problému je tedy odpověď na značně palčivou otázku, jak nalézt ono aktivní, pravdu odkrývající pojetí sociální struktury, dovedené až do úrovně prostředků jejího empirického sledování.

Této okolnosti je si vědoma i buržoazní společenská věda. Její řešení však bývá značně rychlé: je nutné „rozšířit“ soubor „řezových distribucí“ o čas, což fakticky znamená nezkoumat pouze jeden soubor dat, ale několik časově uspořádaných souborů dat, získat tedy trend daných distribucí. Jde bezesporu o značné obohacení empirického pohledu na tematiku sociální struktury, avšak nikoli o kvalitativní změnu daného přístupu. Takový přístup je, obrazně řečeno, přechodem od statického pohledu ke kinematickému, avšak nikoli dynamickému. Není přechodem od části k celku, ale přechodem od menší

k větší části. (Poznamenejme v této souvislosti, že vydávání „větší části za celek“ bývá mnohdy myšlenkovou kamufláží, kterou užívá buržoazní ideologie). Tím však nechceme říci, že by jakákoli částečnost byla zcela chybná. Zcela chybné je pouze její ztotožňování s celkem.

Existuje však i další řešení, které nabízí buržoazní sociologie. Jde o koncepci tzv. sociální mobility, jejíž teoretický návrh podal před půl stoletím P. Sorokin. Sociologie tento návrh široce empiricky rozvinula s cílem, který je patrný například z prací Lipseta: dokázat „otevřenost“ kapitalismu v konfrontaci se socialistickou společenskou praxí. Není naším cílem hodnotit tuto hluboce ideologicky založenou, protimarxistickou a protisocialisticky orientovanou koncepci.¹

Intragenerační či intergenerační pohyby, tradičně sledované mobilitními výzkumy, nejenže postrádají skutečné teoretické zázemí, ale prakticky nejsou s to ani deskriptivně zaznamenat mechanismus vztahu individuálních dat k historické dynamice společenského celku. Jsou rozšířením jednoho statického pohledu o jiný kinematický aspekt. Ponechávají skutečně dynamické momenty vývoje tříd a sociálních skupin osudu „černé skříňky“, kterou však není možné na základě mobilitních vstupů a výstupů prakticky ani nepřímo analyzovat.

Není možné kriticky rozebrat veškeré pokusy o rozšíření prostředků empirického sledování sociální struktury o její skutečný dynamický aspekt. Není to však v této chvíli podstatné. Důležité je podtrhnout, že každý takový pokus, pokud není založen na skutečně celistvém a dynamickém pojetí sociálně třídní struktury samé, je předem určen k nezdaru.

Vzpomeňme opět citovaných Marxových slov, v nichž vyjadřuje podstatnou okolnost, že pro celkové pojetí takového fenoménu, jaký představuje výrobní proces, je nutné užít pojem reprodukce. Jinými slovy, přirozeným měřítkem pro kritické posuzování teoretických i empirických forem výzkumu sociálně třídních procesů je to, jak zachycují skutečné re-

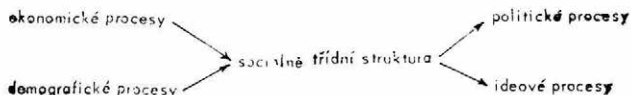
¹ Rozsáhlou kritickou analýzu těchto koncepcí v práci *Sociální je peremeščenija*, Moskva 1970.

podávají například M. Rutkevič a F. Filippov

produkční momenty, tedy vlastní vývojové momenty, neboť reprodukce je vědeckou kategorií specifikující právě skutečnou historicitu společenského pohybu.²

Užitím tohoto měřítka, kritéria, odhalíme snadno chyby statického a kinematického chápání sociálně třídních procesů a od nich derivovaných forem empirického sledování tříd a sociálních skupin.

Schéma 1.

Sociální struktura, stejně jako její základní elementy v současných historických podmínkách, třídy a sociální skupiny, v sobě zcela přirozeně obsahují výrazný reprodukční moment: nejsou pouhým souhrnem individuí, jsou společenským procesem své vlastní produkce a reprodukce, jsou subjektem i objektem společenského pohybu.

Již výše jsme zdůraznili, že kategorie reprodukce našla své osově postavení ve zkoumání zejména demografických a ekonomických procesů. Zde také rozvinula svůj obsah, diferencovala se do svých dílčích specifických typů (biologická a sociální reprodukce obyvatelstva, prostá a rozšířená reprodukce či extenzivní a intenzivní rozšířená reprodukce, reprodukce pracovních sil, reprodukce výrobních vztahů apod.). To jistě není náhodné: jak v demografických, tak v ekonomických procesech je dynamika, vývojovost, dialektická cykličnost pohybu „nejhmata-
telnější“, „nejnepřehlédnutější“.³

Avšak ne vždy „nepřehlédneme“ významné reprodukční momenty v obsahu sociálně třídních procesů, které jsou mimo jiné zcela přirozeně dány ekonomickými a demografickými spolupodstatami, deter-

minantami sociálně třídního vývoje. Dosti často vymezujeme sociálně třídní strukturu vzhledem k jejímu ekonomickému, demografickému, politickému a ideovému okolí — můžeme-li to tak říci — tak, že ekonomické a demografické procesy zahrnujeme do oblasti jejich determinant, zatímco politické a ideové momenty do sféry jejich důsledků, čili jinými slovy

analyzujeme dané téma podle schématu 1.

Tomuto pojetí, které jistě obráží určitý aspekt společenského vývoje, avšak nikoli jeho celek, zcela přirozeně uniká procesuální podstata sociálně třídní struktury, která je chápána pouze jako „demograficko-ekonomický produkt“ a „ideově politická podmínka či báze“. Proto je i **explika** tivní síla kategorie reprodukce v tomto pojetí odkázána pouze do příčinné oblasti tříd a sociálních skupin a jejich vzájemných vztahů.

Avšak celkové pojetí sociálně třídní struktury musí být především reprodukčním pojetím v širokém slova smyslu: jsou to totiž třídy a sociální skupiny jako historické produkty, které hrají závažnou roli subjektu svého vlastního vývoje; jsou to totiž třídy a sociální skupiny, které se účastní na své vlastní dějinné tvorbě či negaci. Reprodukce sociálně třídní struktury není ničím vnějším vůči demografické a ekonomické reprodukci, ale je jejich organickým rozšířením; z nich se neustále skládá a neustále obnovuje svůj vliv na jejich další průběh. Reprodukce sociálně třídní struktury je široce a hluboce strukturovaný jev: není tedy pouhou superpozicí demografické a ekonomické repro-

² Mohli bychom obrázně a v záměrně zkratkách ztotožnit pojem reprodukce s prostředkem zachycení celku a vývoje v každé společenskovědní tematice.

³ Není možné na tomto místě rozebrat shodné a rozdílné momenty procesu demografické a ekonomické reprodukce. Zdůrazníme pouze, že nelze odkazovat kategorii demografické reprodukce pouze na biologické momenty vývoje obyvatelstva, stejně jako není možné chápat procesy ekonomické reprodukce pouze v rámci bezprostřední společenské

tvorby materiálních hodnot. Je naopak možné prokázat právě na pracích klasiky marxismu-leninismu onu faktickou nemožnost oddělovat ekonomické a demografické reprodukční procesy. Jedny mají úlohu podstatné složky, faktorů v průběhu druhých: jejich oddělování je možné pouze v abstrakci, v teoretickém zachycování celku společenského vývoje, přičemž závěry, k nimž tímto způsobem úvah dospíváme, opět potvrzují reálnou neoddělitelnost zkoumaných procesů.

dukce, stejně jako třídy nejsou pouze ekonomicko-demografickou kategorií. Prokažme platnost tohoto tvrzení konkrétněji. Tradiční statistika sociální skladby obyvatelstva — či v této chvíli snad vhodněji — jeho ekonomicky aktivní části, sleduje podíly jednotlivých skupin na zvoleném sledovaném celku. Snadno však zjistíme, že toto členění je více či méně věkově diferencováno. Jinými slovy, vezmeme-li v úvahu sociální složení nikoli celku, ale jednotlivých věkových skupin (bud' pětiletých nebo desetiletých kohort), získáme údaje, které významně osvětlí další pohyb sociálního složení celku ekonomicky aktivního obyvatelstva. Věkově diferencované sociální složení nám totiž umožní určit, o co se změní celkové složení po odchodu nejstarší věkové skupiny do poproduktivního věku a po příchodu nové skupiny do produktivního období: nedává nám tudíž pouze informaci o historii v datech jediného okamžiku sledování, ale poskytuje i důležitý moment předvídání budoucího vývoje. Stejně tak je možné aplikaci tohoto postupu řešit otázky závažné

zace postihuje přirozeně pouze určité hledisko sociálně třídní struktury). Většina statistických argumentů by se zřejmě omezila na tabulku udávající podíly jednotlivých uskupení na celku (viz tab. 1).

Vypovídací schopnost těchto údajů je jistě omezená, byť byla doplněna analogickými údaji z dalších období s cílem postihnout pohyb dané distribuce. Oč dynamičtější, inspirativnější, historičtější pohled na dynamiku a reprodukční momenty sociálně třídní struktury získáme uvedením údajů o věkové diferenciaci jednotlivých sociálních uskupení (častější postup dynamického rozšíření sledování sociálně třídní struktury pomocí demografického kritéria) a o sociální diferenciaci jednotlivých věkových skupin zkoumané populace (opomíjený postup dynamického rozšiřování sledování sociálně třídní, resp. demografické struktury pomocí sociálně ekonomického kritéria) vynikne z tabulky 2:

Tím však zdaleka možnosti empirického sledování reprodukčních momentů sociálně třídního vývoje nekončí. Marxisticko-

Tabulka 1. Sociální složení ekonomicky aktivní populace ČSSR v r. 1970 (v % celku)

dělníci	zemědělství dělníci	zaměstnanci	družstevní rolníci	ostatní družstevní výrobci	jednotlivě hospodařící rolníci	ostatní
50,9	2,9	34,5	9	2	0,7	0,1

pro řízení sociálně třídních procesů, například za jak dlouhé období bude možné očekávat stanovenou změnu sociálního složení, budeme-li cílevědomě usměrňovat sociálně třídní strukturu věkových skupin nastupujících do ekonomické aktivity apod. Jako názornou ilustraci vyslovených závěrů uveďme data získaná ze Sčítání lidu v r. 1970, a to v následující kategorizaci sociálních skupin ekonomicky aktivní populace: dělníci (v nezemědělských odvětvích), zemědělství dělníci, zaměstnanci, družstevní rolníci, ostatní družstevní výrobci, jednotlivě hospodařící rolníci a ostatní (takto zvolená kategori-

-leninské učení zdůrazňuje význam vztahů mezi třídami a sociálními skupinami. Jedním z důležitých reprodukčních aspektů sledování vztahů mezi elementy sociálně třídní struktury je zjišťování intergeneračních vztahů tříd a sociálních skupin, ovšem nikoli tradiční mobilitní optikou, která prakticky ztrácí možnost určit historický čas a obsah v projekci do individuálních pohybů, ale sledováním nastupujících věkových skupin podle sociálně třídního původu příslušníků jejich jednotlivých elementů. Tak je totiž možné empiricky doložit a zodpovědět otázku, jak se jednotlivé třídy a sociální skupiny po-

Tabulka 2. Věkové složení sociálních skupin a sociální složení věkových skupin ekonomicky aktivní populace ČSSR v r. 1979

Věkové skupiny	Dělníci		Zemědělníci		Zaměstnaní		Družstevní rolníci		Ostatní družstevní výrobci		Jednotlivě hospodařící rolníci		Ostatní	
	↓	→	↓	→	↓	→	↓	→	↓	→	↓	→	↓	→
15—19	9,9	69	7,6	2,9	2,2	10,2	12,3	15,2	8,8	2,5	1,4	0,1	1,7	0,1
20—24	17,1	61,8	13,5	2,7	11,3	27,7	8,6	5,5	14,8	2,1	1,9	0,1	9,3	0,1
25—30	12,5	55,3	10,3	2,5	12,6	37,7	3,2	2,5	9,8	1,7	3,2	0,2	10,8	0,1
30—34	10,1	51,7	10,2	2,9	10,4	36,4	7	6,4	10,2	2,1	5,1	0,4	10,9	0,1
34—35	10,5	40,7	11,2	2,4	18,4	48,5	8,9	6,1	11,1	1,7	7,8	0,4	12,6	0,2
40—44	11,3	51,2	12	3	10,7	33	11,8	9,5	13,1	2,4	11,1	0,7	15	0,2
45—49	11,1	49,7	12,2	3	10,8	32,6	14,2	11,2	12,5	2,2	14,9	1	15,2	0,3
50—54	6,2	31,6	7,5	2,1	16,3	56,4	8,7	7,8	7	1,4	9,7	0,6	7	0,1
55—59	6,9	52,9	7,8	3,3	4,8	24,9	10,8	14,7	7,3	2,2	15,6	1,8	6,9	0,2
60—64	2,5	45,1	4,6	4,6	1,5	18,4	7,7	24,6	3,2	12,3	17	4,6	5,6	0,4
65—69	1,1	44,7	1,9	4,4	0,4	11,9	4,3	31,9	1,3	2,2	7,5	4,5	2,4	0,4
70—74	0,5	48,8	0,7	4	0,1	10	1,6	29,4	0,6	2,6	3,3	4,7	1,5	0,5
75—79	0,1	49,6	0,1	3,7	0,5	27,7	0,3	27,7	0,1	2,9	1,1	6,3	0,8	1,1
80—84	0,1	48,8	0,1	3,3		23,1	0,6	23,1	0,2	2,8	0,4	9,5	0,3	3,1
85—89	0,2	41	0,2	4,6		18		18		0,8		14,6		3,8
90+	0,1	56	0,1	5,7		9,9		9,9		2,1		1,4		1,5

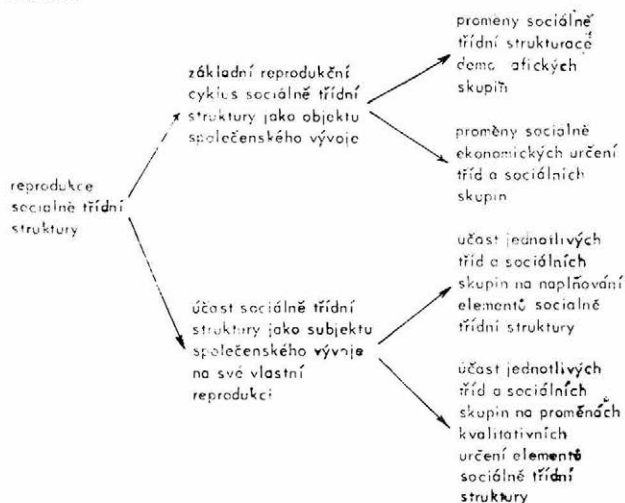
Pozn.: Šipky naznačují, v kterém směru dávají příslušné podíly celek 100 %, tzn. šipky „↓“ udávají věkové složení sociálních skupin, šipky „→“ udávají sociální složení věkových skupin.

díleji na proměně sebe samých (zde však spíše v kvantitativním aspektu), na dynamice celku sociální struktury.⁴

Je však nutné vidět, že oba uvedené aspekty reprodukce sociálně třídní struktury akcentují spíše kvantitativně demografické aspekty: první linii základních forem reprodukce celku sociálně třídní

raznili kvalitativně nové momenty, které procesy reprodukce přinášejí) je nutné rozlišit dva dialekticky spjaté momenty: první z nich představuje kvalitativní proměny vnitřních charakteristik, determinujících jednotlivé třídy a sociální skupiny (empiricky je sledujeme — a nutno říci na dosti dobré sociálně statistické

Schéma 2.

struktury, druhý v linii účasti celku sociálně třídní struktury na procesech své vlastní reprodukce. Avšak od těchto kvantitativně demografických aspektů reprodukce sociálně třídních vztahů jsou prakticky neoddělitelné kvalitativní momenty tohoto procesu, proměny samých určení tříd a sociálních skupin, jako například obsahu a charakteru práce, vzdělání a kvalifikace, politické účasti a organizovanosti zájmů a společenského vědomí, životní úrovně a způsobu. Je zřejmé, že jde o závažné momenty vzniku kvalitativně nových rysů v určení a dějinné roli jednotlivých tříd a sociálních skupin. Avšak i v této poloze sledování intenzivní rozšířené reprodukce sociálně třídní struktury (termín intenzivní zde používáme proto, abychom — byť i nepříliš přesně — zdů-

úrovni — ve vnitřní sociální diferenciaci jednotlivých elementů sociálně třídní struktury), druhý pak zahrnuje účast jednotlivých a sociálních skupin na proměně kvalitativních určení jich samých (zde již není tak lehké nalézt bezprostřední statistické vyjádření uvedených reprodukčních momentů, je však možné je odvozovat z nepřímých údajů: jde totiž o takové problémy, jak se například dělnická třída účastní na proměně technologické vybavenosti, obsahu a charakteru zemědělské práce, tedy na konstitutivních rysech určení třídy družstevních rolníků, jak se určité vrstvy inteligence podílejí na růstu vzdělanosti a kulturní úrovně ostatních tříd a sociálních skupin (což jsou podstatné momenty sociálně třídního mechanismu společenského vývoje).

⁴ Poznamenejme v této souvislosti, že je zcela markantní rozdíl mezi sledováním intergenerační mobility a intergeneračních momentů v procesech reprodukce sociálně třídní struktury: v prvním případě totiž jde pouze o historicky nerozlišené individuální pohyby, v druhém o rozhodující úlohu sociálně třídní struktury v procesech své vlastní reprodukce. Je jisté, že i mobilitní data musí

v sobě obrazet důležité reprodukční momenty ve výše uvedeném smyslu, zpravidla však v neuchopitelné a skryté formě. Avšak jedině pomocí kategorie reprodukce je možné společensky relevantně explikovat skutečný obsah, který sděluje. Analýza reprodukčních momentů sociálně třídní struktury je klíčem ke kritickému rozboru mobilitních koncepcí a dat.

Z toho, co bylo řečeno — byt' jen ve velmi stručném a rámcovém nástinu — vyplývá, že procesy reprodukce sociálně třídní struktury mají dvě základní dialektické polohy: jednak reprodukci sociálně třídní struktury, jednak „účast“ sociálně třídní struktury na své vlastní reprodukci. Obě pak lze sledovat jak v demografické, tak i sociálně ekonomické komponentě, jak plyne ze schématu 2.

V této souvislosti zdůrazněme jednu závaznou okolnost: třídnost přístupu k analýze problematiky sociální struktury spočívá nejen v pochopení třídního charakteru sociální struktury jako objektu, jako dějinného produktu společenského vývoje, ale v pochopení třídního charakteru účasti tříd a sociálních skupin na procesech své vlastní reprodukce, tedy v pochopení sociální struktury jako historického subjektu. Jinými slovy: komplexní pojetí třídních podstat vývoje sociální struktury v současných historických podmínkách se musí týkat celistvého, i když vnitřně strukturovaného procesu její reprodukce. Nelze totiž omezit výzkum tříd a sociálních skupin pouze na analýzu sociálního složení populace, ale vždy je nutno vidět dynamiku jejich sebeutváření. Tato skutečnost vynikne zejména při hlubší analýze sociálně třídního vývoje v podmínkách socialistické výstavby, kdy proměny forem reprodukce logicky předcházejí změnám vlastního třídně sociálního složení.

Poznamenejme konečně, že rozpracováním koncepce reprodukce sociálně třídní struktury získáme vysoce účinný prostředek systematického sledování a analýzy vývoje tříd a sociálních skupin, který navíc — neboť je založen na dynamickém sledování vývoje — umožní i jednotlici syntézu doposud oddělených a mnohdy obsahově nekoordinovaných teoretických i empirických hledisek jejich zkoumání.

⁵ V této souvislosti odkazujeme na celou řadu prací: ve velmi ucelené podobě podává teoreticko-empirickou informaci o vývoji dělnické třídy socialistických zemí ve svých pracích T. T. Timofeev, viz např. jeho stat *Vsemirno istoričeskaja rol' rabočego klassa i aktualnyje voprosy idejno teoretičeskoj borby*, In *Rabocij klass i sovremennyj mir*, Moskva 1972.

⁶ Poznamenejme v této souvislosti, že kvantitativní převaha dělnické třídy v procesech reprodukce sociálně třídní struktury v ČSSR je již v průběhu přechodného období, tj. v padesátých letech, zcela zřetelná u dělnické třídy samé (což je však typické i pro buržoazní ČSSR), u sociální skupiny inteligence a zaměstnanců. Pokud jde o třídu družstev-

2. Obecné a zvláštní rysy vedoucí úlohy dělnické třídy v procesech reprodukce sociální struktury socialistické společnosti

Rozvedme nyní předchozí závěry týkající se problematiky reprodukce sociálně třídní struktury do některých úvah o jejich formách v podmínkách socialistické výstavby. Přitom se záměrně omezíme pouze na postižení vybraných základních momentů, a to spíše v rovině závěrů, neboť z rozsahových důvodů upustíme od uvádění konkrétních statistických údajů.⁵ Podstatně rozdíly mezi kapitalistickou a socialistickou a společensko-ekonomickou formací se týkají i celku reprodukčních procesů sociálně třídní struktury: zásadní dynamickou uvozovku socialistické výstavby je likvidace vykořisťovatelských tříd, uskutečňující se v prvních porevolučních fázích. Tím dostává sociálně třídní struktura společnosti zcela nový charakter a mění se přirozeně i procesy její reprodukce, v jejichž celku se zvyrazňuje právě vedoucí úloha dělnické třídy. V podmínkách relativně průmyslově vyspělých společností, v nichž zvítězila socialistická revoluce (ČSSR, NDR) se tato vedoucí úloha projevuje tím, že právě dělnická třída se stává základním zdrojem naplňování všech ostatních tříd a sociálních skupin socialistického typu, jinými slovy dělnická třída hraje rozhodující roli v procesech účasti sociálně třídní struktury na své vlastní socialistické reprodukci.⁶

Tam, kde zvítězila dělnická třída v podmínkách průmyslově nerozvinuté země, a byla tedy méně početnou sociální silou, hraje základní úlohu reprodukčního zdroje sebeutváření sociální struktury třída drobných rolníků a bezzemků. Teprve v průběhu industrializace doprovázené prudkým kvantitativním rozvojem dělnické třídy se postupně vytvářejí podmínky pro uskutečnění jejího všestranného ve-

ního rolníků, i zde je podíl dělnické třídy na jejím naplňování značný: na přelomu šedesátých a sedmdesátých let pocházelo téměř 46% družstevních rolníků z dělnických rodin (toto číslo se přirozeně týká ve značné míře rodin zemědělských dělníků), z rodin samostatných drobných rolníků pak pocházelo přibližně stejné procento družstevních rolníků. Specificky pozitivním rysem československých podmínek navíc bylo dosti početné zastoupení příslušníků průmyslově častí dělnické třídy na venkově, odkud dojížděli do práce: dělníci sami či příslušníci jejich rodin se významně ekonomicky i politicky podíleli na procesech kolektivizace československého zemědělství (přesně vzato, tato situace je typická pro české země).

doucího postavení v procesech reprodukce sociálně třídní struktury.

Společným rysem, obecnou zákonitostí procesu reprodukce sociálně třídní struktury v podmínkách socialistické výstavby je usilovná historická likvidace sociálně třídních rozdílů. Jestliže je pro kapitalistické společnosti typické, že i procesy reprodukce sociální struktury mají vysloveně třídní charakter, tzn. nejenže existují antagonistické difference, ale i jejich reprodukce, jejich tvorba má antagonisticky diferencovaný charakter, socialistická revoluce vytváří podmínky pro radikální proměny v obou těchto reprodukčních hlediscích. Likvidace vykořisťovatelských tříd především ruší antagonistický charakter veškerých poloh reprodukce sociálně třídní struktury. Nastolení vedoucí úlohy dělnické třídy, základního nositele socialistických společenských vztahů, pak vyvolává podstatné proměny v účasti sociálně třídní struktury na své vlastní reprodukci, kde se nejrychleji — v závislosti na úrovni zespolečňování a industrializace prakticky již v počátcích budování rozvinutého socialismu — likvidují třídní rysy daného procesu. Jinými slovy to znamená, že socialistická společnost — přestože nemůže překonat rázem pozůstatky staré společenské dělby práce, a tedy i reálné diferenciaci mezi třídami a sociálními skupinami, však ruší třídní difference v tvorbě těchto diferencí. Nemůže sice rázem zrušit třídy a sociální skupiny, odlišené různým postavením v celku výrobních a společenských vztahů, ale ruší třídně antagonistický charakter tvorby tříd a sociálních skupin. Třídy nejsou produktem a podmínkou socialismu, ale pozůstatkem, který nová společnost rozsáhlým historickým úsilím postupně ruší. Tato podstatná proměna účasti sociálně třídní struktury na vlastní reprodukci je především dilem dělnické třídy,

její dějinné úlohy v procesech zrušení veškerých tříd a sociálních skupin spjatých se starou dělbou práce. V současných historických podmínkách socialismu tvoří dělnická třída základní článek objektu a subjektu reprodukce sociálně třídní struktury: Je nejpočetnějším sociálním uskupením, a proto i proměny v procesech jejího objektivního určení (obsahu a charakteru práce, kvalifikovanosti a vzdělanosti, životní úrovně a způsobu atd.) a v ideově politické vyspělosti jsou nejzávažnější kvalitativní proměnou celku sociální struktury socialistické společnosti; je určujícím těžištěm kvantitativních i kvalitativních vztahů tříd a sociálních skupin,⁷ je zásadním zdrojem naplňování ostatních tříd a sociálních skupin.⁸

To jsou jen některé z podstatných rysů vedoucí úlohy dělnické třídy ve vývoji sociálně třídní struktury socialistické společnosti, které však je nutno hluboce analyzovat, chceme-li získat adekvátní a úplný obraz o dějinném poslání dělnické třídy v socialistické výstavbě. Naším cílem bylo pouze ve stručnosti nastínit cesty jejich poznávacího uchopení, v teoreticko-metodologické rovině rozebrat aktivní úlohu kategorie reprodukce sociálně třídní struktury v celku socialistické společnosti a úlohu jejího vůdčího subjektu, dělnické třídy, která již dnes ruší, jak jsme zdůraznili výše, difference v tvorbě sociálních diferencí, aby postupně uskutecnila zrušení veškerých sociálně třídních diferencí jako takových, ono dějinné kritérium komunismu.

Literatura

- Rabočij klass — glavnaja revolucionnaja sila*
Moskva, IPL 1973
Marx, K., *Kapitál I*. Praha, SNPL 1954

⁷ V současných podmínkách jsou to právě jednotlivá pokolení vzešlá z dělnické třídy, jejichž díle sociální skladba se nejvíce blíží celku sociální struktury společnosti, což lze vyjádřit také tak, že dělnická třída je dynamickým středem pohybu sociálně strukturovaného celku společnosti, je to právě dělnická třída, která se produkty své práce nejvýrazněji podílí na změnách práce i života ostatních tříd a sociálních skupin.

⁸ Podíly dělnického naplňování jednotlivých tříd a sociálních skupin se přibližují podílu dělnické třídy v celku sociálně třídní struktury (v jednotlivých socialistických zemích přirozeně existují určité difference dané zejména úrovní industrializace a kolektivizace). Poznamenejme v této souvislosti, že v československých podmínkách se projevuje v poslední době vzestupná tendence podílu dělnického naplňování zemědělské populace, a to zejména pokud jde o její nejkvalifikovanější část.

Резюме

Харват Ф.: Рабочий класс в процессах воспроизводства социальной структуры социалистического общества: к некоторым аспектам его руководящей роли

Предметом статьи является формулировка категории воспроизводства социальной структуры социалистического общества в качестве органичного распространения процессов экономического и демографического воспроизводства, а также наметки форм эмпирического наблюдения за процессами воспроизводства классов и социальных групп. С этой точки зрения дается критический анализ ограниченности концепций мобильности, их механического и неисторического характера. Процесс социально-классового воспроизводства рассматривается в двух основных аспектах: в изменении самой социальной структуры и в изменении роли социальной структуры в собственном воспроизводстве. Упор делается на роль рабочего класса с точки зрения обоих принципиальных моментов процесса воспроизводства социально-классовой структуры в условиях строительства социалистического общества.

Summary

Charvát F.: The Working Class in the Processes of Reproducing the Socialist Society's Social Structure: On Some Aspects of Its Leading Role

The paper is concerned with formulating the category of the reproduction of the socialist society's structure as an organic expansion of the processes of economic and demographic reproduction. The forms of empirical inquiry into the processes of the reproduction of classes and social groups are simultaneously indicated. From the above point of view, a critical analysis of the limitations of mobility conceptions, of their mechanical and ahistorical character, is presented in outline. The process of social-class reproduction is conceived on two fundamental levels: in the transformations of social structure itself, and in changes of the participation of social structure in its own reproduction. Principal emphasis is laid on the role of the working class in both the substantial moments of the social-class reproduction process under the conditions of building up the socialist society.